

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1955, ΙΣΤΑΜΠΟΥΛ: ΜΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΗΝ DILEK GÜVEN

Με αφορμή τη διδακτορική εργασία με τίτλο «*Τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955, σε συνδυασμό με την ακολουθούμενη κατά την περίοδο της Τουρκικής Δημοκρατίας Μειονοτική Πολιτική*» της Ντιλέκ Γκουβέν* (Dilek Güven), που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις του Ιδρύματος Ιστορίας της Τουρκίας, δημοσιεύουμε παρακάτω συνομιλία-συνέντευξη της συγγραφέα με τον αρμένιο δημοσιογράφο Χραντ Ντινκ, Γενικό Διευθυντή Έκδοσης της εφημερίδας AGOS.

Ερώτηση: Να ξεκινήσουμε με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που δείχνετε στο θέμα

Απάντηση: Ξεκίνησα από προσωπικό ενδιαφέρον και μόνο. Μου είχε μιλήσει για τα γεγονότα αυτά ο παππούς μου όταν ήμουν ακόμα παιδί. Μου είχαν φανεί φοβερά και τρομερά τα όσα μου είπε. Στη Γερμανία, και μάλιστα στα χρόνια που φοιτούσα στο λύκειο, βρέθηκα σε μια κοινωνία που ενδιαφερόταν πολύ για το παρελθόν της. Η περίοδος του ναζισμού ήταν συνέχεια θέμα συζήτησης και κριτικής. Όταν επισκεπτόμουν την Τουρκία προσπαθούσα να βρω κάτι σχετικό με τα γεγονότα του 1955 και μου φαινόταν πολύ περίεργο ότι δεν υπήρχε τίποτα. Μετά την μεταπτυχιακή μου εργασία με θέμα «Ο Τουρκικός εθνικισμός την περίοδο της οργάνωσης 'Ένωση και Πρόοδος'» προσανατολίστηκα στο θέμα αυτό, το οποίο δίχως αμφιβολία συνδέεται με την περίοδο εκείνη.

Τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου συνδέονται με το Κυπριακό ή έχουν τις ρίζες τους και σε άλλα αίτια;

Δεν είναι σίγουρα λάθος να δεχθούμε πως τα γεγονότα εκείνα έχουν σχέση με το Κυπριακό. Βεβαίως έχουν μικρή σχέση μ' αυτό, όμως το πραγματικό πρόβλημα ήταν η μειονοτική πολιτική της Τουρκίας.

Κατά τη γνώμη σας, πόσο αμφιλεγόμενα ιστορικά είναι τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου;

Κατά βάση όσοι έζησαν τα γεγονότα παραδέχονται ότι πρόκειται για όνειδος, 'μαύρη κηλίδα' ή 'κακές μέρες' τα χαρακτήριζαν. Βεβαίως υπάρχουν κι εκείνοι που λένε πως 'κι οι Ρωμιοί στην Κύπρο έκαναν τα ίδια', προσπαθώντας να αντλήσουν επιχειρήματα. Όμως η πλειονότητα, και κυρίως αυτοί με τους οποίους συζητήσα, μου άφησαν την εντύπωση πως τα θεωρούν ντροπή. Δεν μπορούσαν, λένε, να κοιτάξουν στα μάτια τους γείτονές τους. Σίγουρα όμως δεν υπάρχει καθόλου η σκέψη να ιδωθούν υπό το πρίσμα που εγώ ανέφερα: ως ενιαία γραμμή που ξεκινά από την εποχή του «Ένωση και Πρόοδος». Κατά τη γνώμη τους οι χρονιές του '50 είχαν τις δικές τους συνθήκες. Το ότι τον Σεπτέμβριο θα κηρυσσόταν στρατιωτικός νόμος, φαινόταν από τον Ιούλιο. Οι περισσότεροι θεωρούν υπεύθυνη για τα γεγονότα την κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος. Κατά τη γνώμη τους, ο πρωθυ-

πουργός Αντνάν Μεντερές είχε πρόθεση, αργά ή γρήγορα, να τα χρησιμοποιήσει για να βάλει περιορισμούς στην Αντιπολίτευση.

Σύμφωνα όμως με την δική σας εργασία, τα αίτια των γεγονότων είναι πολύ διαφορετικά...

Ακριβώς... Ως κυρίως αίτιο φαίνεται το Κυπριακό, όμως στην πραγματικότητα είναι η περίοδος οικοδόμησης εθνικού κράτους... Μπορούμε να ξεκινήσουμε από τους εκτοπισμούς πληθυσμών του 1915, το φόρο περιουσίας, τα γεγονότα της Θράκης... Όλα συντείνουν στην ίδια κατάληξη. Κατά τα Σεπτεμβριανά δεν χτυπήθηκαν μόνο οι Ρωμιοί. Αν δούμε τους αριθμούς τα θύματα ήταν 60% Ρωμιοί, 20% Αρμένιοι, 12% Εβραίοι. Τα ποσοστά δεν είναι τυχαία. Στους καταλόγους που κρατούσαν υπήρχαν και τα αρμενικά καταστήματα και οι αρμενικές οικογένειες. Εάν περιορίσουμε την αιτία στο Κυπριακό, τι δουλειά είχαν οι Αρμένιοι στους καταλόγους;

Τι είναι αυτό που αποκαλείτε 'καταλόγους';

Κατά τη διάρκεια των καταστροφών, σχεδόν σε κάθε μέρος, βρίσκεται μια τριμελής καθοδηγητική ομάδα. Ο επικεφαλής δείχνει τα σημεία που πρόκειται να καταστραφούν. Οι άνθρωποι αυτοί είναι εφοδιασμένοι με καταλόγους που περιέχουν διευθύνσεις οικιών και καταστημάτων. Μια αποθήκη που δεν είχε καν αριθμό γραμμένο στον τοίχο βρέθηκε πανεύκολα και καταστράφηκε. Σύμφωνα με τα γαλλικά αρχεία, οι κατάλογοι αυτοί ετοιμάστηκαν από την εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με τη σκέψη 'μπορεί οι μειονότητες να μας δημιουργήσουν πρόβλημα, ας υπάρχουν καλό κακό'. Οι διευθύνσεις ζητήθηκαν από τους μουχτάρηδες. Ζητήθηκε από τους νυχτοφύλακες (μπεχτσήδες) να σημειώσουν τα σπίτια των μη μουσουλμάνων. Για παράδειγμα, κατέστρεψαν το κατάστημα ενός γερμανοεβραίου, ο οποίος αργότερα ασπάσθηκε το Ισλάμ, και φυσικά δεν είχε καμία σχέση με το Κυπριακό. Και βέβαια, όπως είναι γνωστό, υπάρχει μια 'Έκθεση Μειονοτήτων' που συνέταξε το Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα τη δεκαετία του '40. Σύμφωνα με αυτήν «έχουμε συνάξει όλες τις μειονότητες στην Πόλη και είναι απαραίτητο, με κάποιο τρόπο, να μειώσουμε τον αριθμό τους». Κατά τη γνώμη μου η πραγματική αιτία των Σεπτεμβριανών δεν είναι το Κυπριακό άλλα το γεγονός ότι οι μειονότητες είχαν συγκεντρωθεί στην Πόλη.

Όλες οι μειονότητες αξιολογούνται το ίδιο;

Όχι. Όταν ελέγξουμε τους αριθμούς διαπιστώνουμε ένα 60, 20 και 10%. Οι αναλογίες λίγο πολύ συμφωνούν με τις αναλογίες του πληθυσμού. Πάνω κάτω είναι και η αναλογία του φόβου που προκαλούν. Λέγεται λοιπόν: «οι Ρωμιοί, παρά τις προσπάθειες, δεν ενσωματώνονται και είναι πιθανόν να συνεργαστούν με την Ελλάδα. Τι να κάνουμε ώστε να μειωθεί ο αριθμός τους»; Με τους Αρμένιους είναι λίγο περισσότερο θετικοί. Αριθμητικά οι Αρμένιοι είναι λιγότεροι από τους Ρωμιούς και δεν έχουν στενή σχέση με κάποιο κράτος. Πέραν τούτου, οι Αρμένιοι ζουν περισσότερο μαζί με Τούρκους, έχουν κάπως ενσωματωθεί.

Η Ντιλέκ Γκουβέν είναι τουρκικής καταγωγής και γεννήθηκε στη Γερμανία. Η συνέντευξη δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην εφημ. Απογευματινή (Ισταμπούλ), 5-6 Σεπτεμβρίου 2005.

Στο βιβλίο σας αναφέρεστε στη βίαιη μετακίνηση των αρμενικών πληθυσμών. Μπορείτε να μας μιλήσετε γι' αυτό;

Σύμφωνα με τα αμερικανικά αρχεία, το 1930 υπάρχουν στην Ανατολία 10 χιλιάδες Αρμένιοι. Στην Πόλη άλλες 60 χιλιάδες.

Αυτό όμως δεν πρέπει να ευσταθεί. Σύμφωνα με τα πρακτικά της Λοζάννης υπάρχουν 170 χιλιάδες Αρμένιοι στην Ανατολία και 130 χιλιάδες στην Πόλη.

Πιθανόν. Πάντως στα αρχεία υπάρχει ο αριθμός που σας είπα. Από αυτούς οι 6 χιλιάδες, στην περίοδο 1924-1930 φεύγουν για τη Συρία. Οι πρώτοι φεύγουν το 1929. Στα χωριά, κυρίως μέσω πρακτόρων, υποκινούνται στη φυγή. Οι διαδόσεις λένε: «Θα αγοραστούν σε λογικές τιμές τα σπίτια, τα τσιφλίκια, τα ζωντανά σας. Το καλύτερο για σας είναι να μεταναστεύσετε στη Συρία». Σε άλλα μέρη, για παράδειγμα στη Σεβάστεια, απαγορεύεται στους Αρμένιους να εγκαταλείψουν την πόλη. Για το λόγο αυτό, κυρίως όσοι ασχολούνται με το εμπόριο, εγκαταλείπουν τη Σεβάστεια. Υπάρχουν στα αμερικανικά αρχεία έγγραφα σύμφωνα με τα οποία ερωτούνται εάν διώχνονται δια της βίας. Οι πιέσεις που ασκούνται είναι μεγάλες. Εκτός αυτού πιέζονται να μεταναστεύσουν από τα χωριά σε μεγαλύτερες πόλεις. Εκεί παρουσιάζεται το πρόβλημα της ανεργίας. Όσοι δεν βρίσκουν δουλειά φεύγουν για τη Συρία.

Οι πιέσεις αυτές με ποια μέθοδο ασκούνται;

Οι πράκτορες διαδίδουν το σύνθημα 'καλύτερα να φύγετε'. Στα χωριά εγκαθίστανται μετανάστες από τη Βουλγαρία. Όμως αυτό δεν αποδίδει, καθότι μετανάστες και Αρμένιοι δημιουργούν καλές σχέσεις. Τη χρονιά του 1934 υπάρχουν περιπτώσεις Αρμενίων που φορτώνονται στα τρένα δια της βίας και στέλνονται στην Πόλη. Σύμφωνα με τις εκθέσεις των Αμερικανών, η νέα πολιτική που ακολουθείται, είναι ο εκφοβισμός, και η προσπάθεια να εμφανιστούν οι μεταναστεύσεις ως οικειοθελείς.

Εάν εξετάσουμε τα γεγονότα με τους Εβραίους της Θράκης, υπάρχουν ομοιότητες. Λιθοβολούνται κατοικίες με κρατική εντολή και παρουσιάζονται σαν να τα κάνουν οι πολίτες. Αιτία είναι ο φόβος ότι επίκειται ιταλική επίθεση. Στη μεθόριο υπάρχουν μειονότητες, θεωρούνται εν δυνάμει σύμμαχοι του εχθρού. Αυτά συμβαίνουν μέχρις ότου ελαττωθεί ο αριθμός τους. Για να καταλάβετε, υπάρχει μια γενικότερη φοβία για τις μειονότητες. Κανονικά, με την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας πρέπει οι φοβίες να μειώνονται, όμως αυτό δεν συμβαίνει.

Δηλαδή, την εποχή αυτή, καμία ησυχία για τις μειονότητες!

Η μειονοτική πολιτική βελτιώνεται κάπως τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50 με τις κυβερνήσεις του Δημοκρατικού Κόμματος, όμως αιτία είναι μάλλον το ότι την εποχή εκείνη το 1/3 των ψηφοφόρων στην Πόλη είναι μειονοτικοί. Με τις ψήφους αυτές ο Μεντερές κερδίζει εκεί τις εκλογές. Και φυσικά γεννάται ένα σοβαρό ερώτημα. Γιατί οι μειονότητες, οι οποίες θεώρησαν οργανωτή των γεγονότων το Δημοκρατικό Κόμμα, το ξαναπήφισαν; Στην πραγματικότητα οι Ρωμιοί σκέφτονταν αρχικά να μην συμμετάσχουν στις εκλογές. Άλλαξαν ωστόσο γνώμη από φόβο ότι εάν επανέλθει το Λαϊκό Κόμμα θα τους τιμωρήσει. Το Λαϊκό Κόμμα το θεωρούσαν χειρότερο.

Πως αναλύετε τις συνέπειες των γεγονότων;

Πρώτον, μετά το 1955 η φυγή δεν ήταν ομαδική, οι άνθρωποι δεν

είχαν προλάβει να συνέλθουν οικονομικά. Από την πλευρά των Ρωμιών, Πατριαρχείο και Ελληνικό Προξενείο συμβούλευαν την παραμονή και δημιουργούσαν γραφειοκρατικά εμπόδια σε όσους ήθελαν να φύγουν. Ήταν επιθυμητή η ύπαρξη εδώ μιας παροικίας δίπλα στο Πατριαρχείο. Δεύτερο, είναι η ευκαιρία που άδραξε το Δημοκρατικό Κόμμα. Με την εκλογική νίκη του Μεντερές το 1950 ανήλθαν στην εξουσία διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Την θέση των γραφειοκρατών, στρατιωτικών και μη, πήραν οι τσιφλικάδες της Ανατολίας. Στην αρχή η κατάσταση ήταν καλή, η οικονομία της χώρας αναπτύχθηκε. Όμως, ειδικά το 1955, η οικονομία άρχισε να γίνεται προβληματική. Η αντιπολίτευση άρχισε να στριμώχνει τον Μεντερές. Για να ξαναπάρει λοιπόν τα ηνία στο χέρι του, τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του '55 αποτελούσαν ευκαιρία. Κατά τη διάρκεια της ισχύος του στρατιωτικού νόμου απαγορεύθηκαν δυο πράγματα: ειδήσεις σχετικές με τα γεγονότα και ειδήσεις σχετικές με την οικονομία.

Ποια υπήρξε η συμπεριφορά του κράτους προς τις μειονότητες μετά τα Σεπτεμβριανά;

Έπρεπε να δοθούν αμέσως αποζημιώσεις, όμως καθυστέρησαν για δυο περίπου χρόνια. Αμέσως μετά το 1955 έγινε έρανος. Γενικότερα οι τράπεζες έκαναν έκκληση για εράνους. Όμως, σύμφωνα με τα γερμανικά αρχεία, για τον έρανο απευθύνονταν στους ξένους και τους μη μουσουλμάνους. Ακόμη γίνεται λόγος και για πιέσεις προς αυτούς. Στις συνεντεύξεις που είχα υπογραμμίστηκε ιδιαίτερα το σημείο ότι οι αποζημιώσεις ήταν ανεπαρκείς και συμβολικές και πραγματοποιούνταν μόνο και μόνο για να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι τα θύματα αποζημιώνονται. Μετά το 1955 δημοσιεύονταν στις εφημερίδες αγγελίες που έλεγαν «Δεν μιλάμε για τις ζημιές μας, στηρίζουμε τη χώρα μας». Τέτοιες εκστρατείες υπήρχαν, και παρέμεναν άγνωστοι εκείνοι που έδιναν αυτές τις αγγελίες.

Ζήτησε την περίοδο εκείνη, μέσω του τύπου ή του ραδιοφώνου συγγνώμη ο Πρωθυπουργός;

Όχι. Μόνο στη Βουλή έγιναν συζητήσεις, εξέφραζαν τη λύπη τους, όμως αυτό δεν ωφελούσε σε τίποτα, καθώς όλοι γνώριζαν τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο οργανώθηκαν τα γεγονότα. Στη Βουλή υπήρχε Ρωμιός βουλευτής. Όταν πήρε το λόγο και άρχισε να λέει τι έκαναν στους γονείς του, τον κάθισαν κάτω όλοι μαζί. Ακόμη και όταν άρχισε η φυγή των μειονοτήτων, δεν αξιολόγησαν τα γεγονότα ως αίτιο της φυγής αυτής, ώστε να ζητήσουν συγγνώμη. Ισχυρίστηκαν ότι η μετανάστευση οφείλεται στο ότι οι οικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα ήταν καλύτερες. Στις συνεντεύξεις που πραγματοποίησα, σχετικά με τις αποζημιώσεις μου είπαν: «Ήταν ανεπαρκείς, όμως κατά κάποιο τρόπο μας ικανοποίησαν. Ψυχολογία του μειονοτικού βλέπετε. Τελικά, έστω και συμβολικά, κάτι μας είχε δώσει το κράτος. Όμως συγγνώμη δεν μας είπε».

Στη μελέτη σας αναφέρεστε στην περίοδο προετοιμασίας των γεγονότων· ποιοι είναι αυτοί που τα προετοίμασαν;

Μελετώντας τα γεγονότα βλέπουμε τους εξής πρωταγωνιστές: οι τοπικοί κυρίως παράγοντες του Δημοκρατικού Κόμματος, οι υπηρεσίες πληροφοριών των οποίων τα μέλη είναι κυρίως στρατιωτικοί και το σωματείο «Η Κύπρος είναι Τουρκική». Στο σωματείο αυτό που ιδρύθηκε ένα χρόνο πριν τα γεγονότα, συναντώνται οι φοιτητικές οργανώσεις και τα συνδικάτα.

Σε μια συμμαχία δεξιάς και αριστεράς δηλαδή

Δεν θα έπρεπε να το δούμε έτσι, διότι την εποχή εκείνη τα συνδικάτα και οι φοιτητικές οργανώσεις είναι εθνικιστικά σωματεία και στο μεγαλύτερο του κράτους. Το σωματείο «Η Κύπρος είναι Τουρκική» ιδρύεται ένα περίπου έτος νωρίτερα και παρουσιάζεται ως 'ιδρυθέν από φοιτητές'. Στην πραγματικότητα ιδρύεται κατ' εντολή του Τουρκικού Προξενείου του Λονδίνου με το εξής σκεπτικό: 'Πρέπει να στηρίξουμε την τουρκική πολιτική στο Κυπριακό διότι μέχρι στιγμής έχουμε αδρανήσει'. Στο σωματείο εμφανίζονται ονόματα όπως των Χικμέτ Μπιλ, Ορχάν Μπιργκίτ, Χουσαμεττίν Τζάνοζτουρκ. Και ποιοι είναι αυτοί; Ο Χικμέτ Μπιλ δημοσιογραφεί στην Χουρριέτ, αυτός υποδαυλίζει και το Κυπριακό και το φέρνει στο προσκήνιο. Ο Χουσαμεττίν Τζάνοζτουρκ, πρόεδρος των φοιτητικών συλλόγων. Ο Ορχάν Μπιργκίτ, δημοσιογράφος του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Υπάρχει ακόμα και ο Κιαμίλ Ονάλ από τις υπηρεσίες πληροφοριών. Πριν τα γεγονότα ήταν ο υπεύθυνος για την παρακολούθηση Αρμενίων και Κούρδων στο Λίβανο και τη Συρία.

Τα σωματεία αυτό ιδρύει παντού υποκαταστήματα. Στο Μπαχσελίεωλερ, στο Φατίχ... Πρόεδροι αναλαμβάνουν κυρίως οι τοπικοί παράγοντες του Δημοκρατικού Κόμματος, οι οποίοι είναι παράλληλα και μέλη φοιτητικών οργανώσεων ή συνδικάτων. Παρατηρείται δηλαδή οργανισμός. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι, εντός του Αυγούστου, το σωματείο «Η Κύπρος Είναι Τουρκική» ανοίγει ταυτόχρονα παραρτήματα σχεδόν παντού. Μια οργάνωση δηλαδή που αναπτύσσεται από το κέντρο προς την περιφέρεια.

Εκείνο που εκπλήσσει είναι η μυστικότητα με την οποία εξελίσσονται τα πράγματα δίχως κανείς να τα αντιληφθεί. Παρ' όλα αυτά, το πιθανότερο είναι οι επικεφαλής του Δημοκρατικού Κόμματος δεν είχαν ιδέα για την έκταση που θα δινόταν στα γεγονότα. Δεν ήταν δυνατό να δώσουν άδεια, καθότι τις μέρες εκείνες μια σημαντική διεθνής συνάντηση ήταν σε εξέλιξη στην Πόλη. Δεν νομίζω ότι μια κυβέρνηση θα τολμούσε κάτι τέτοιο. Όμως στη διοργάνωση υπάρχει δάκτυλος πολλών κέντρων. Κέντρα που επεξεργάζονταν την αποδυνάμωση της οικονομικής ισχύς των μειονοτήτων και την εκδίωξή τους. Τα κέντρα αυτά έδωσαν έκταση στα γεγονότα.

Οι μειονότητες αντιλήφθηκαν μήπως τι τις περίμενε;

Κατά την περίοδο εξελίξεων του Κυπριακού οι Ρωμιοί κατηγορούνται από την κοινή γνώμη. Όμως το ενδιαφέρον είναι ότι τα σχετικά δημοσιεύματα στις εφημερίδες εμφανίζονται 6-7 μήνες νωρίτερα. Για παράδειγμα ειδήσεις όπως: «Νεαρός Ρωμιός δάρθηκε από αγανακτισμένους Τούρκους επειδή φώναζε 'Η Κύπρος είναι Ελληνική'». Ή: «Αίσχος. Στα πλοία των νησιών μιλούν μεγαλόφωνα ρωμαίικα».

Μπορούμε δηλαδή να πούμε πως υποβάλλεται στο πλήθος ο τρόπος αντίδρασης του;

Κατά τη διάρκεια των γεγονότων ορισμένοι Τούρκοι προσπάθησαν να προστατέψουν τους Ρωμιούς, τους Αρμένιους. Υπήρξαν όμως κι εκείνοι που τους κατέδωσαν. Θάνατοι και τραυματισμοί υπήρξαν ελάχιστοι. 300-600 τραυματίες. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι κυκλοφορούσαν κάποιοι με σάκα πρώτων βοηθειών. Πιθανόν να υπήρχε διαταγή 'Χτυπήστε, καταστρέψτε, όμως μη σκοτώσετε'. Έμπαιναν στα σπίτια κι έβγαζαν ηλικιωμένους: 'Μη φοβάστε, είστε ηλικιωμένοι, καθίστε. Εμείς θα σπάσουμε και θα φύγουμε'. Παρόμοιες ομοιογένεις υπάρχουν πολλές, αναφέρονται στις συνεντεύξεις μου.

Για το λόγο αυτό πιστεύουμε ότι υπάρχει τέτοια εντολή. Όμως βιασμοί γίνονται πολλοί. Οι γυναίκες δεν θέλουν να μιλήσουν. Γίνεται λόγος για 10 έως 16 νεκρούς. Οι αριθμοί δεν συμφωνούν.

Πώς ξεκινούν τα γεγονότα; Τι ακολουθεί;

Στις 6 Σεπτεμβρίου, ειδικά στις περιοχές που πυκνοκατοικούνται από Ρωμιούς, εμφανίζονται ομάδες 20-30 ανδρών. Αυτό παρατηρείται σε πολλά μέρη. Πριν ακόμη κυκλοφορήσει η εφημερίδα, κυκλοφορεί η είδηση πως 'Έβαλαν βόμβα στο σπίτι του Ατατούρκ'. Οι φοιτητές αρχίζουν να βγάζουν εμπρηστικούς λόγους σε διάφορα μέρη, κυρίως στην πλατεία Ταξίμ. Ένας από αυτούς που πήρα συνέντευξη την εποχή εκείνη ήταν 15 χρονών. Κάποιοι πήγαν και του είπαν, μου λέει ο ίδιος, 'Τι λες; Δεν σπάμε τούτα τα τζάμια;'. Έτσι υποκινήθηκαν τα γεγονότα. Άνθρωποι που καθοδηγούν τις ομάδες υποδεικνύοντάς τους τι πρέπει να κάνουν. Υπάρχουν οι μπροστάρηδες που κρατούν σημαίες και προτομές του Ατατούρκ και φωνάζουν τα συνθήματα, και τους ακολουθεί το πλήθος που καταστρέφει. Σε συγκεκριμένα σημεία έχουν τοποθετηθεί φορτηγά γεμάτα πέτρες. Οι σημαίες είναι όλες ολοκαίνουργιες, δεν τις έχουν φέρει από τα σπίτια τους. Τις μοιράζουν στους δρόμους. Και η μεταφορά έχει προγραμματιστεί τέλεια. Μεταφέρθηκαν άνθρωποι από γειτονικές πόλεις, από εργοστάσια. Για παράδειγμα, έφεραν τους εργαζόμενους στο εργοστάσιο του Πασάμπαχτσε να συμμετάσχουν στα γεγονότα, και αργότερα τους μετέφεραν πίσω στο εργοστάσιο. Γίνονται και αγριότητες. Ανοίγουν τάφους και κομματιάζουν πτώματα, καίνε τα οστά. Δεν εκδηλώνονται πολλές πυρκαγιές διότι υπάρχει σχετική εντολή που το απαγορεύει.

Κλοπές και λεηλασίες;

Είναι ενδιαφέρον ότι στο ξεκίνημα έγιναν προσπάθειες να αποφευχθούν. Οι καθοδηγητές έλεγαν 'μην τυχόν και κλέψετε'. Όσοι έπερναν το πλοίο για απέναντι περνούσαν από έλεγχο, και εάν έβρισκαν επάνω τους λάφυρα τους έστελναν στο τμήμα. Αυτό γίνεται ώστε να φανεί πως δεν στοχεύουν σε λεηλασίες, αλλά σε καταστροφές. Όμως μετά από κάποια στιγμή χάνουν τον έλεγχο. Τα ινιά ξεφεύγουν. Αυτό που εμένα με εκπλήττει είναι ότι δεν πρόκειται για λαϊκή εξέγερση, εκτελούνται εντολές. Δεν είναι γεγονότα αυθόρμητα, ελέγχονται εκ του σύνεγγυς, όπως αναφέρουν και τα γαλλικά αρχεία. Συμμετέχουν 100 χιλιάδες άνθρωποι. Μεγάλος αριθμός.

Τι συμβαίνει στις άλλες πόλεις;

Παράλληλα εκδηλώνονται γεγονότα και στη Σμύρνη. Όχι πάντως σ' αυτή την έκταση. Λόγω NATO υπάρχουν Έλληνες αξιωματικοί. Εκεί συμβαίνουν. Στην Άγκυρα γίνεται μόνο πορεία. Ο νομάρχης Αγκύρας που βρίσκεται συμπτωματικά στην Πόλη, βλέπει την κατάσταση και δίνει εντολή να κηρυχτεί στρατιωτικός νόμος. Σε άλλες πόλεις δεν συμβαίνει τίποτα. Την επομένη λαμβάνονται μέτρα σε κάποιες πόλεις της Ανατολίας. Ορισμένοι μη μουσουλμάνοι τοποθετούνται σε ξενοδοχεία. Μια όχληση γίνεται σ' ένα κήπο στο Ισκέντερον. Στη Πόλη μετά τα μεσάνυχτα αναλαμβάνει ο στρατός. Κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος και τα γεγονότα καταλαγιάζουν. Την επομένη η κινητοποίηση είναι αυθόρμητη, όμως σε επίπεδο ατόμων. Η αστυνομία επεμβαίνει.

Ποιές είναι οι υλικές ζημιές;

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Γερμανικού Προξενείου, 54 εκ. δολάρια. Οι αποζημιώσεις που δόθηκαν δεν ξεπέρασαν τα 20.

Ένα από τα σημαντικότερα συμπεράσματα στο βιβλίο σας είναι ο ρόλος της Αγγλίας. Μπορείτε να δώσετε περαιτέρω εξηγήσεις;

Όταν το 1950 ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας είπε ότι «δεν υπάρχει για μας θέμα Κύπρου», οι Άγγλοι είχαν δυσανεχθεί, διότι την εποχή εκείνη η Κύπρος ήταν αποικία τους. Όλος ο κόσμος ήταν εναντίον της κυβέρνησης της Αγγλίας, κι αυτή μεταξύ 1950 και 1955 είχε στηρίξει την πολιτική της στο πως θα καθόρθωνε να παρασύρει την Τουρκία στο πρόβλημα για να τη φέρει αντιμέτωπη με την Ελλάδα. Αυτό ήταν το σχέδιό της. Τον Αύγουστο του 1955 αποφασίστηκε η διάσκεψη του Λονδίνου. Αν προσέξουμε τα απομνημονεύματα των πολιτικών της Αγγλίας, η κεντρική σκέψη είναι η εξής: «Εμείς, ως Αγγλία, δεν επιθυμούσαμε καθόλου συμφωνία. Σημαντικό για μας ήταν όχι να αποτελέσουμε μέρος του προβλήματος, αλλά να φέρουμε αντιμέτωπες την Τουρκία με την Ελλάδα.

Υπάρχουν στο αγγλικό αρχείο έγγραφα στα οποία τίθεται το ερώτημα, πόσο ωφέλιμο θα ήταν για την Αγγλία εάν στην Πόλη ξεσηκώνονταν εναντίον των Ρωμιών.

Να αναφέρω και το πλέον συνταρακτικό. Ένα έτος πριν από τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου, φθάνει στο υπουργείο Εξωτερικών της Αγγλίας από το Αγγλικό Προξενείο της Αθήνας τηλεγράφημα, το οποίο αναφέρει: «Οι σχέσεις Τουρκίας και Ελλάδας είναι άριστες. Εάν όμως γίνει κάτι στην οικία του Ατατούρκ στην Θεσσαλονίκη, θαυμάσια μπορεί να γίνουν όλα άνω κάτω».

Ενδιαφέρον δεν είναι; Το έγγραφο υπάρχει. Οι Άγγλοι υποκινούν τα γεγονότα. Και τα γεγονότα βολεύουν του Άγγλου. Για τις επιθέσεις στους Αρμένιους και τους Εβραίους, αναφέρεται μόνον πως «Τούρκοι και Έλληνες αρπάχτηκαν για το Κυπριακό».

Πέραν τούτου, η Ελλάδα είχε σκοπό να φέρει τον Οκτώβριο το θέμα στον ΟΗΕ. Αυτό σήμαινε ότι το θέμα πλέον θα συζητιόταν ενώπιον της παγκόσμιας κοινής γνώμης. Και βεβαίως η Αμερική είχε σκοπό να υποστηρίξει την Ελλάδα. Μετά όμως από τα γεγονότα στέλνει μήνυμα στις δυο χώρες και τις προειδοποιεί ότι δεν θα υποστηρίξει προσφυγή στον ΟΗΕ. Οι δυο χώρες δέχονται το σκληρό αυτό μήνυμα διότι είναι νέα μέλη του ΝΑΤΟ. Το μήνυμα που θέλει να δώσει η Αμερική είναι 'συνέλθετε'. Η άλλη επιδίωξη της Αγγλίας ήταν ακριβώς αυτή: να παρασύρει την Αμερική στο πλευρό της. Διότι μέχρι τότε οι ΗΠΑ υποστήριζαν την Ελλάδα.

Ωραία. Πώς όμως αξιολογείτε τις δίκες;

Πέντε χιλιάδες άνθρωποι συνελήφθησαν, οι περισσότεροι τυχαία. Ποτέ δεν δικάστηκαν πραγματικά οι υπαίτιοι. Ο πραγματικός στόχος στις δίκες στο νησί της Πλάτης ήταν η διατύπωση μιας ακόμη κατηγορίας εναντίον του Δημοκρατικού Κόμματος. Στόχος της δίκης του 1960 ήταν μια επιπλέον καταγγελία. Ο συνήγορος του Μεντερές ζήτησε επανειλημμένα να κληθούν να καταθέσουν τα μέλη των μυστικών υπηρεσιών. Η απάντηση ήταν 'οι μυστικές υπηρεσίες αθώωθηκαν ήδη στη δίκη του 1956'.

Επειδή ο Μεντερές και άλλα μέλη του Δημοκρατικού Κόμματος δικάστηκαν στο νησί της Πλάτης για τα γεγονότα αυτά, δημιουργήθηκε η εντύπωση πως «μ' αυτά τελειώσαμε». Λάθος κατά τη γνώμη μου. Στην Τουρκία συγκροτήθηκαν δυο δικαστήρια σχετικά με αυτά. Όμως πρέπει να δούμε και τι έκαναν. Η δίκη του

1956 καταλήγει στο εξής πόρισμα: «Φταίει το σωματείο 'Η Κύπρος είναι Τουρκική', όμως κι αυτοί παρασύρθηκαν από την Ρωμαϊκή προβοκάτσια, στην πραγματικότητα είναι αθώοι δηλαδή». Και γι αυτό ακριβώς το λόγο, με την απόφαση του 1957, όλοι αθώνονται.

Μας μιλάτε λίγο για το αρχείο Φαχρί Τσόκερ;

Μετά τα γεγονότα κηρύσσεται αμέσως στρατιωτικός νόμος και συγκροτούνται δικαστήρια. Ο Φαχρί Τσόκερ είναι ο δικαστής του 2ου Δικαστηρίου Μπέγιογλου. Τα έγγραφα φθάνουν στα χέρια του από την ΗΕΑ (Υπηρεσίες Εθνικής Ασφαλείας). Αποδεικτικά έγγραφα, κατηγορητήρια, κατάλογος συλληφθέντων, τα ονόματα των ιδιοκτητών των καταστημάτων που καταστράφηκαν... Και περίπου 200 φωτογραφίες που υπάρχουν στο φάκελο, τραβηγμένες από την ΗΕΑ και τους ξένους δημοσιογράφους. Πιθανότατα τις τράβηξε Γερμανός δημοσιογράφος διότι υπάρχουν σημειώσεις σ' αυτή τη γλώσσα. Για παράδειγμα λέει: «Λίγα χρόνια νωρίτερα οι γυναίκες κυκλοφορούσαν σκεπασμένες. Τώρα μεταξύ αυτών που λεηλατούν τα καταστήματα υπάρχουν και γυναίκες». Ο συνταξιούχος στρατηγός Φαχρί Τσόκερ, ίσως επειδή τον ενοχλούσε η συνείδησή του, άφησε το φάκελο αυτό στο Ίδρυμα Ιστορίας. Ζήτησε να αξιοποιηθεί μετά τον θάνατό του. Οι φωτογραφίες είναι ανέκδοτες και απαθανατίζουν τα γεγονότα.

Να δώσω ένα παράδειγμα που δείχνει ότι τα δικαστήρια ήταν υπό χειραγώγηση. Υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία που εστάλησαν από το Πρώτο Πολιτικό Τμήμα της Διευθύνσεως της Αστυνομίας, όμως δεν επιτρέπουν στον δικαστή Φαχρί Τσόκερ να τα χρησιμοποιήσει. Υπάρχουν ενδείξεις ότι τα γεγονότα διοργανώνονται από το σωματείο 'Η Κύπρος είναι Τουρκική', τις μυστικές υπηρεσίες και τα φοιτητικά σωματεία. Ο λόγος που δεν επιτρέπουν τη χρήση τους είναι ότι δεν υπάρχει τίποτε εναντίον των κομμουνιστών. Λένε πως 'δεν αναφέρονται καθόλου οι τακτικές της κομιτέρν και η Κύπρος'. Η ΗΕΑ ετοιμάζει έκθεση με νέα αποδεικτικά στοιχεία. Η δεύτερη αυτή έκθεση λέει τα εξής: «Τα γεγονότα τα προκάλεσαν οι κομμουνιστές και τα διοργάνωσε η Σοβιετική Ένωση».

Μετάφραση: Μιχάλης Βασιλειάδης